

מקצוע המלאכה כגורם מעצב בהתפתחות האדם

קורס: סמינריון בחינוך לקיימות

מרצים: דר' מיכל יובל, מר אייל בלוד

מגישה: רעות גלון

ת.ז: 303094569

עמ'	תוכן
2	1. מבוא : המוטיבציה שלי.....
5	2. פרק ראשון : מלאכת כפיים : בין אידיאל חינוכי לבין תכניות לימודים.....
5	2.א. מלאכת כפיים והתפתחות הילד- עקרונות ויישומם בתכניות הלימודים.....
9	2.ב. מלאכה בחינוך העברי והיהודי.....
10	2.ג. מקצוע המלאכה בבתי הספר היהודיים בחוץ לארץ.....
11	2.ד. מקצוע המלאכה בבתי הספר בארץ.....
15	3. פרק שני : מקצוע המלאכה בחינוך ולדורף והקשר אל התפתחות הילד.....
15	3.א. רקע.....
16	3.ב. מקצוע המלאכה והמענה לצרכי הילד.....
17	3.ג. דוגמות מתכנית הלימודים של מקצוע המלאכה בחינוך ולדורף.....
	4. פרק שלישי : מחקר עצמי - רטרוספקטיבה על פרויקט בניית ספסל והפעלתו כסדנא לציבור של משתלמים.....
20	4.א. תיאור היוזמה.....
24	5. דיון.....
26	6. סיכום.....
28	7. ביבליוגרפיה.....
29	8. נספח א.....

1. מבוא: המוטיבציה שלי

בחירתי לעסוק בעבודת הסמינריון במלאכה ובהוראת המלאכה היא משום שתחום זה מאוד קרוב לליבי ולידיי. אם כן, מהי מלאכה? ההגדרה על פי מילון רב מילים:

מְלָאכָה

1. פעילות מקצועית הכרוכה בעבודת ידיים והמיועדת לייצור מוצר או לתיקונו. מלאכתו של הסנדלר היא תיקון נעליים.

2. ספרותית, עבודה. "וַיֹּזֶם הַשֶּׁבִיעִי שֶׁקֶת לְה' אֱלֹהֵיךָ לֹא תַעֲשֶׂה קָל מְלָאכָה" (שמות כ ט).

" היום קצר והמלאכה מרובה" (משנה, אבות ב טו).

3. מקצוע בתוכנית הלימודים של בית הספר שבו לומדים להכין עבודות יד. בשיעור מלאכה אנחנו סורגים עכשיו צעיפים במסרגה אחת.

במילון אף מוגדרות המילים הנרדפות למלאכה והן רבות ושונות במעט זו מזו:

עסוק, מקצוע, פְּרוֹפֶסְיָה, מְשַׁלַּח יָד ; מְלָאכָה, עֲבוֹדַת כְּפַיִם , אֲמָנוּת,

עֲבוֹדָה, מְלָאכָה; יְגִיעַ, עֲמָל, יְגַע, יְגִיעָה, עֲמָלָנוּת

על מנת לאמוד את השוני והדמיון מובאות גם ההגדרות המילוניות של אומנות, עבודת כפיים ועמלנות:

אֲמָנוּת

עבודה, מלאכה, בדרך כלל משהו הנעשה בידיים.

עֲבוֹדַת כְּפַיִם

עבודה הנעשית בידיים, אומנות. נגרות, סנדלרות ומסגרות הן עבודות כפיים.

עֲמָלָנוּת

1. עבודה, יגיעה או טרחה בלתי פוסקת. עמלנותן של הנמלים היא סמל להריצות

2. חינוך שיטה הדוגלת בהדגשת היסודות של עבודה עצמית ומלאכת כפיים.

ניתן לראות שתחומים אלו נושקים אחד לשני במידה רבה. אותן מילים מופיעות בהגדרות השונות ומהותן היא העבודה הנעשית בידיים – עבודת יד. אם כן מהו השוני, אם בכלל, בין צעיף שהוא עבודת יד או צעיף שנרכש בחנות והוא פרי ייצורו של מפעל? מהו הערך של המלאכה עצמה, במקרה

זה סריגה ושל התוצר המוגמר, הצעיף? שאלה זו היא זו שמניעה את העיסוק שלי במלאכה כמקצוע לימוד, אני מעוניינת להביע במילים את ערכו של תהליך העבודה ושל התוצר המוגמר. ערכם של התהליך והמוצר אשר נעשה בעבודת יד מוערך על ידי אנשים שונים באופן אחר בגלל השונות הרבה בינינו, בני האדם, שוני רב קיים בעולם הרגשי, המחשבתי והתודעתי שלנו. אולם, למרות שוני זה אני מאמינה שהמהות היא דומה.

בעצמי חווייתי את הסקרנות שבלמידה, את תחושת הפליאה והגילוי כאשר החבל, החתול הסרוג או הקיפוד המלובד החלו לקבל צורה. גיליתי על עצמי ועל חברי ללימודים במסלול ולדורך שקיימים כישורים רבים החבויים בתוכנו. כישורים וכשרים (מלשון כושר) אלו הן מיומנויות אשר טיפח ושכלל האדם לאורך ההיסטוריה. מיומנויות אלו הן גם גילויי הטכנולוגיה הראשונים והן טומנות בחובן ידע רב הנפרש על תחומים רבים: פיזיקה, מכאניקה, מתמטיקה, גיאומטריה, כימיה, ועוד... הנגשתו של ידע זה והפיכתו לבעל ערך מעשי נעשה בידי בעלי המלאכה. מסורת העברת הידע הייתה בעל פה ותוך כדי התנסות עצמית ולרוב כך היא גם נמשכת. מצאתי שאני נמשכת אל החכמה הנמצאת בפרטים הקטנים של המלאכות, אל חכמת הידיים, הסדר וההיגיון הפנימי המתגלה כאשר עושים עבודה ללא קיצורי דרך. מתוך כך ניתן לשאול את השאלה מהכיוון ההיסטורי, מתי הופיעה האומנות הראשונה והאם הייתה שונה מן האמנות? כלומר, מה היה טיבה? (גרדנר 1995)

עם שאלה זו ניתן כיום להגיע עד לתקופה הפליאוליתית, תקופת האבן הקדומה בתקופה זו של האדם הקדמון עברו על אירופה שלוש תקופות קרחונים והאקלים של התקופה הבין-קרחונית השלישית היו נוחים לאדם. ניתן לתארו ללא לבוש, שעיר ובעל גרון אבן קטן, באלפי השנים שקדמו לו כבר ידעו אבותיו את אמנות השליטה על האש ואת השימוש בכלי אבן. בכלי האבן הראשונים לא היה עדין שום שכלול אלא עיבוד גס לצורך שימושי, אך במשך הזמן מקבלים הכלים צורה שיש בה גם סימטריה, פרופורציה ונוי. את הרגישות לצורה מפתח האדם הניאנדרטאלי (בתקופת הקרחונים הרביעית), מתרבה השוני בין הכלים השונים וצורתם הופכת למורכבת יותר. עם הזמן משתמש האדם גם בחומרים כגון עצם וקרן והוא אף מתחיל לחרוט. אמנות האמן-צייד מבוססת על הפרופורציה והסימטריה, על איכות הקו והנגיעות הדקורטיביות אותן הוא עושה בחסכנות ובדיוק רב ובכך יוצר את יצירותיו. כבר בתקופה זו החלה התרחקות מן הרושם החזותי והאדם מבטא רעיונות ולא רק עצמים. כלומר, כבר מתקופתו של האדם הניאנדרטאלי קיימת הנטייה אל המופשט. התפתחות זו מחזירה אל השאלה, מהו טיבה של המלאכה? עשיית גרזן אבן משויף היטב, בעל סימטריה – האם הגרזן הוא יצירת אומנות המיועדת לשימוש או יצירת אמנות? (גרדנר

1995). שני תחומי ידע אלו התקיימו לעיתים במקביל ולעיתים היו שלובים זה בזה, אך שניהם מהווים מראה לתהליכים שעבר האדם בקשר שלו עם העולם סביבו.

נקודת זמן משמעותית אשר שינתה את הקשר בין האדם לסביבתו היא תחילתו של העידן התעשייתי. לתקופה זו יש השפעה רבה אשר ניכרת עד היום. מקצועות המלאכה אשר היו התשתית היצרנית המקומית של כל כפר ומשק בית הוחלפו במפעלים ובפעלים אשר אינם אנשי מקצוע אלא חלק מן "המכונה", חלק מן הסרט הנע. מקצועות שהיוו מסורת ארוכת שנים של משפחות שלמות הפכו לבמה לניצול של כוח עבודה זול, שלרוב אנו רחוקים מלראות את סבלו. בכך לא רק שאנו נותנים את ידינו לתהליך ניצול זה בכל מוצר אשר אותו אנו רוכשים, אנו בלא לדעת נותנים את ידינו לתהליך היעלמותם של בעלי המקצוע, של הידע שלהם אשר התפתח לאורך דורות ומורידים את כבודם.

כלומר, בכוונתי לנסות לבחון את המלאכה והוראת המלאכה כראי ליחסים בין באדם לעולם, ולכן אך טבעי שאעשה זאת בהקשר לקיימות. אחד המושגים הבולטים ביותר בקיימות הוא עיקרון המקומיות. "מקומי" על פי ההגדרה המילונית הוא: ששייך או קשור למקום מסוים, שאופייני למקום מסוים או נעשה בו, שנמצא במקום מסוים. (מתוך רב מילים), על פי עיקרון זה נוצרו והתפתחו מלאכות שונות בקהילות שונות ובמקומות שונים. המלאכה היא זו שקשרה אל האדם אל האזור בו הוא חי, ניפוץ צמר, סירוק, טוויה ואריגה לא היו יכולות להתפתח במקומות אשר לא אפשרו גידול של צאן. זהו חיבור ישיר לחומרים המקומיים ולידע מסורתי. בעולם העתיק הידע היה עובר מאב לבנו או בשלב מאוחר יותר מהאומן לשוליתו בגילדות של ימי הביניים. כך נשמרו המקצועות וסודות המקצוע, אך עם הקמתם של בתי ספר, הארכת תקופת הילדות ותהליכים המושפעים מהמהפכה התעשייתית החלו ללמד את המלאכה גם בבתי הספר כמקצוע הוראה. בעבודה זו אנסה לבדוק:

מה קרה למקצוע המלאכה? האם ומדוע ראו בו חשיבות בעבר, ומדוע לא מוצאים בו חשיבות בהווה? האם חשוב להחזירו כחלק מתכנית הלימודים, במקביל למקצועות האחרים? וכיצד ניתן ללמוד מהצלחתם של בתי ספר אשר שירו מקצוע זה?

2. פרק ראשון: מלאכת כפיים: בין אידיאל חינוכי לבין תכניות לימודים

מלאכה כמקצוע לימוד בבית הספר היסודי הופיע לפני זמן קצר יחסית, במאה ה-19. אולם אנשי חינוך והוגי דעות העלו רעיון זה זמן רב קודם לכן.

באופן מסורתי כוונה תכנית הלימודים של בית הספר להקנות לתלמיד ידע ומיומנות שיהיו בחזקת תשתית לתרבות הלאומית והכלל אנושית. (לוי ואחרים, 1992).

כלומר, תכנית הלימודים בפרט ובית הספר בכלל שאפו להקנות לתלמיד מיומנויות וערכים רחבים מאלו הקיימים בסביבתו הקרובה. בבית הספר לימדו מיומנויות אשר היוו קשר לסביבה הקרובה והרחוקה: היסטוריה, שפות זרות, מדע, ספרות כללית וכו'. בעבר, לפני המהפכה התעשייתית בית הספר היווה את המרכז הידע של העולם הגדול, ואילו מיומנויות וידעיות הקשורות לחיי היומיום נרכשו ממילא על ידי הילדים ללא קשר ישיר לבית הספר. בית הספר לא היה צריך להקנות ידע כפיים משום שהסביבה הביתית זימנה מפגש יומיומי עם עבודות מסוג זה. במהלך הזמן ובעיקר לאחר המהפכה התעשייתית החלו אנשים לעבוד במקומות מרוחקים ממקום מחייתם. עובדה זו גרמה לריחוק עבודות הכפיים מהסביבה הביתית ולכן גם לריחוק נגישותם של הילדים לידיעה זו.

אנדרסון (Anderson 1909) טען כי ניתן להבחין בשלושה שלבים של התייחסות לצורך להכניס את מלאכת היד כמקצוע בבית הספר. השלב הראשון הוא השלב האידיאלי – המלאכה כאידיאל. השלב השני הוא המלאכה כאמצעי לרפורמה בשיטת החינוך, הרבה פעמים שלב זה היה רעיוני בלבד, והשלב השלישי הוא שילוב המלאכה כחלק מתכנית הלימודים. על שלבים אלו אדון בקצרה:

2.א. מלאכת כפיים והתפתחות הילד - עקרונות ויישומם בתכניות הלימודים

דעות ומחשבות על מלאכה ושילובה בתכנית הלימודים ניתן למצוא אל הוגי דעות רבים. לדוגמא תומס מורוס (Thomas More 1477-1534) כותב בספרו הידוע "אוטופיה" (שנכתב בשנת 1516) על בית ספר בחברה אידיאלית בו הילדים ילמדו מלאכה וחקלאות.

ההומניסט פרנסואה רבלה (Francois Rabelais 1483-1553) בתוך לוי ואחרים (1992) התייחס אף הוא לחינוך האידיאלי של האדם הצעיר. על פי כתביו על הצעיר ללמוד ולהכיר את סביבתו ומשום כך הוא ילך להתבונן בעבודתו של חרש הברזל, הסתת, הצורף ומלטש האבנים היקרות, הוא יבקר אצל יוצק המטבע הטווה, יוצר הקטיפה, השען, המדפיס ועוד בעלי מלאכה אחרים. רבלה מדגיש

את הצורך שהתלמיד ילמד להכיר תהליכי ייצור אמתיים, שכן ללא תמונה זו לא ניתן להבין את המציאות מסביב. התייחסות לעבודה ולמלאכה כאידיאל ניתן אף לפגוש בכתביו של גורדון (-1856 1922), אלו לא מתייחסים באופן ישיר לחינוך האדם הצעיר אלא ל"חינוכה" של אומה בראשית שנותיה :

התרבות החיה הלא היא מקיפה את כל החיים. כל מה שהחיים בוראים לשם החיים הרי הוא תרבות. עבודת אדמה, בניין בתים וכל מיני בניינים, סלילת דרכים וכו' וכו' – כל עבודה, כל מלאכה, כל מעשה הרי הם תרבות...
מעתה צריך להיות האידיאל הראשי שלנו – העבודה. אנחנו לקינו בעבודה (אינני אומר "חטאנו" – כי לא באשמתנו באנו לידי כך), ובעבודה נִפְא. את העבודה צריכים אנחנו להעמיד במרכז כל שאיפותינו, לייסד עליה את כל בנינו. אם רק נעשה את העבודה כשהיא לעצמה לאידיאל, יותר נכון, אם רק נביא לידי גילוי את האידיאל של העבודה, נוכל להירפא מהנגע אשר דבק בנו, נוכל לאחות את הקרע, שנקרענו מעל הטבע. העבודה היא אידיאל אנושי גדול, אידיאל של העתיד – ואידיאל גדול הוא במובן זה שמש מרפא. אם אמנם אין ההיסטוריה מכוונת ללמד, להרביץ תורה, אבל מי שענינו בראשו יכול וצריך לקחת תורה מפיה. ואנחנו יכולים ללמוד מכל מצבנו בעבר ובהווה, כי אנחנו צריכים להיות הראשונים בדבר הזה. אנחנו צריכים לעבוד כולנו. א.ד. גורדון: העבודה, הפועל הצעיר, אלול תרע"א

קומיניוס (Comenius Amos 1592-1671) בתוך לוי ואחרים (1992), אשר היה מורה וסופר צ'כי, הוגה דעות בתחום החינוך אשר כיהן כבישוף פרוטסטנטי טען כי הילד צריך להתנסות בעבודת כפיים כבר בגן הילדים. הרעיון שעומד מאחרי אמירה זו היה שתהליך ייצורם של חפצים שימושיים והעבודה במלאכת יד מהווה אמצעי יעיל לרכישת ידע. אולם כוונתו ל"עבודת כפיים כבר בגן הילדים" היא להזזה של חפצים וסידורם, פירוק חפץ לחלקיו וחיבורם, קשירת קשר והתרתו וחוויית תהליך ייצור, כלומר פעולות שלרוב קורות בגיל זה באופן טבעי והן אהובות על הילדים. קומיניוס מנמק את דעותיו באמירתו שפעולות אלו הן בחזקת תהליכים להגשמה עצמית של הילד כאדם פעיל. ילדים אוהבים להיות פעילים ולגעת ולהשתמש בחפצים שונים, פעולות אלו על פי קומיניוס הינן עדות לבריאותו הגופנית והרוחנית של הילד.

שילוב המלאכה כחלק מתכנית הלימודים

הלימוד השיטתי של מלאכה החל להופיע בבתי הספר באירופה בסביבות המאה ה-18. בבתי ספר אליהן נכנסה המלאכה היה המקצוע בבחינת רשות אך ניתן עידוד לתלמידים לעסוק במלאכה גם מעבר לשעות הלימודים. תחילה בתי הספר אשר כללו לימוד של אומנות מסוימת באו לענות על צרכיהם של בני מעמד הפועלים. התפשטות רעיונותיו של רוסו (Jean Jacques Ruosseau 1712-1778 (בתוך לוי ואחרים 1992) נתנה תמיכה ללימוד המלאכה בבית הספר. רוסו טען, שבית הספר צריך להתחשב בנטיותיו הטבעיות של הילד ולאפשר לו פעילות שמרתקת אותו. במחשבה שלימוד תוך כדי עשייה יעיל יותר מלימוד עיוני בלבד. נוסף על חשיבות נטיותיו האישיות של הילד, מדגיש רוסו את מלאכת הכפיים כאמצעי לחינוך הדמוקרטי משום שהעיסוק במלאכות יכול לתרום לביטולן של דעות קדומות בעיקר של בני המעמד הגבוה והאצולה אשר החינוך היה בתחילה בהישג ידם בלבד. בנוסף לכך, רוסו רואה בעיסוק בעבודה פרודוקטיבית גם צו מוסרי. הסברו לאמירה זו הוא שאדם שאינו עובד נחשב לגנב, משום שהוא ניזון מפרי עבודתם של אחרים. אמירה דומה לזו ניתן אף למצוא במקורות היהודיים, בתלמוד הבבלי במסכת קידושין כ"ט, א', שם כתוב:

האב חייב בבנו: למולו, לפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אישה וללמדו אומנות. ויש אומרים: אף להשיטו במים. ר' יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות, מלמדו ליסטות.

כלומר, לשיטת התוספתא המצוטטת בגמרא, האב חייב ללמד את בנו מקצוע. אחרת, אדם חסר מקצוע, וחסר יכולת להרוויח את לחמו בדרכים המקובלות, יהפוך לשודד. הדבר נכתב בקשר למצוות אשר מוטלות על האב, כלומר, לדעת ר' יהודה, רכישת מקצוע היא מצווה אשר חשובה בדיוק כמו ברית מילה, פדיון הבן ולימוד תורה.

המהפכה התעשייתית תרמה אף היא להכנסת לימודי המלאכה לבתי הספר. הוגה הדעות הבריטי ג'ון ראסקין (Raskin 1819-1900 בתוך לוי ואחרים) האמין שעם הופעת המכונות כאמצעי ייצור יש לעורר את העניין בתהליך הייצור שכן יש לו ערך מוסרי, כלכלי ואסתטי:

לפי תכנית ההכשרה הגופנית שלי, כל צעיר במדינתו, החל מבנו של המלך ומטה, יצטרך ללמוד ליצור משהו מההתחלה ועד הסוף ובאיכות גבוה מאוד, כמו ידיו. כך הוא ילמד מה פירוש עבודה טובה...

בסוף המאה ה-18 החלו מחנכים להביע את דעתם בדבר תרומתה של המלאכה לחינוך הכללי. כך המחנך הגרמני הויזינגר (Heusinger 1766-1837 בתוך לוי ואחרים 1992) מציין נימוקים שונים המצדיקים את הוראת המלאכה בבית הספר, והם:

מניעת עצלות, סיפוק לילד, תרומה לבריאות, פיתוח חשיבה, הקניית מקצוע, פיתוח טעם באמנות, פיתוח הערכה לביצוע טוב, לימוד נושאים המוזנחים בדרך כלל בתכנית הלימודים ולימוד בדרך הטבעית והישרה.

דעותיו מבוססות על הנחת היסוד שאדם נועד לפעול בעולם. הויזינגר הדגיש את חשיבות ההקבלה והשקה בין המלאכה למקצועות הלימוד האחרים, כמו: גיאומטריה, מדעי הטבע, מכאניקה וכו'. על כן הוא הציע אף עבודה בעץ, נחושת, בפה, בחומר, בשעווה ובגבס.

הרברט (Herbart 1776-1841 בתוך לוי ואחרים 1992) טען שהתנסויותיו של אדם בשינוי צורתם של חומרים באמצעות העבודה עם הידיים מקנה לו ידיעות על טיבם של החומרים ופותחת את דמיונו וחושו היצירתי. מחנך נוסף אשר דעותיו השפיעו על לימוד המלאכה בבתי ספר היה פרבל, דמות מוכרת בעולם החינוך העיקר בשל התמקדותו בגיל הרך ובזכות הקמתו של גן הילדים הראשון ב-1837, פרבל (Froebel 1782-1852 בתוך לוי ואחרים 1992) טען שבתהליך התפתחות האנושות קדמו העשייה, הפעולה והתיאור למחשבה, לעיון ולידיעה, אך עם זאת תוקפה של מעשבה ועיון נבחנים באמצעות העשייה והפעולה. משום כך, גם בתהליך ההוראה יש לעשות, ליצור ולפעול לפני תהליכי העיון והלמידה המילולית תיאורטית. פרבל אף ייחס משמעות דתית, רוחנית למלאכה הנעשית על ידי האדם.

מטרתה הראשונה והאמיתית של היצירה האנושית היא לתת ביטוי מוחשי לרוחו של האדם והמהות האלוהית... לכן יש לאמן את הצעיר ליצור תוצרים שונים. כל ילד, ללא משים לתנאי החיים שלו ומעמדו החברתי, חייב להקדיש כל יום שעה או שעתיים לפעילות רצינית ולייצר חפצים ממשיים. שיעורים בעבודה ובאמצעות עבודה הם המרשימים והמחכימים ביותר... לכן יש צורך לכלול בתכנית הלימודים שיעורים המוקדשים לעבודה המובילה להכנת חפצים מוחשיים. (פרבל 1903)

דיואי (1960) מתייחס אף הוא לחשיבותו של לימוד המלאכה במסגרת הלימודים בבית הספר. הוא מציין בספרו "הילד ותכנית הלימודים" שבמסגרת הוראת המלאכה נשמר האיזון בין האלמנטים השכליים והמעשיים.

מבחינת ההתעסקות הריהי פעולה מוטורית. היא מוצאת את ביטוייה באמצעות איברי הגוף: עיניים, ידיים ועוד. אבל היא כוללת גם הסתכלות מתמדת בחומרים, תכנון ועיון מתמידים, כדי שהצד הביצועי יתנהל כהלכה. (דיואי 1960 עמ' 145-146)

2.3. מלאכה בחינוך העברי והיהודי

מן המקורות

במסורת היהודית קיימת התייחסות אשר נותנת ערך למלאכה ולאומנות. את ההתייחסות הראשונה לאומנות ומלאכה ניתן למצוא בתנ"ך בספר שמות, על פי המסופר בשנה הראשונה ליציאת מצרים, פונה ה' אל משה ומציע למנות את בצלאל, יחד עם אהליאב בן אחיסמך משבט דן, לבצע את מלאכת המשכן וכליו.

וַיִּדְבֹר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר. ב. רֵא, קְרָאתִי בְשֵׁם, בְּצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חֹר, לְמִטָּה וְהַיּוֹדָה ג. וְאַמְלֵא אֹתוֹ, רֹיחַ אֱלֹהִים, בְּחֻמָּה וּבִתְבוּנָה וּבְדַעַת, וּבְכָל-מְלָאכָה ד. לְחֹשֶׁב, מְחֻשָּׁבֹת; לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף, וּבְנִחְשָׁת. ה. וּבְחֹרֶשֶׁת אָבֹן לְמִלֵּאת, וּבְחֹרֶשֶׁת עֵץ; לַעֲשׂוֹת, בְּכָל-מְלָאכָה ו. וְאַנִּי הִנֵּה נֹתְתִי אֹתוֹ, אֵת אֶהֱלִיאָב בֶּן-אַחִיסָמָךְ לְמִטָּה-דָן, וּבְלֵב כָּל-חֲכָמֵי-לֵב, נֹתְתִי חֻמָּה; וְעָשׂוֹ, אֵת כָּל-אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ. ז. אֵת אֶהֱלֵ מוֹעֵד, וְאֵת-הָאָרוֹן לְעֹדֹת, וְאֵת-הַכַּפֹּרֶת, אֲשֶׁר עָלָיו; וְאֵת, כָּל-כְּלֵי הָאֹהֶל ח. וְאֵת-הַשֻּׁלְחָן, וְאֵת-כְּלָיו, וְאֵת-הַמִּנְרָה הַטְּהֻרָה, וְאֵת-כָּל-כְּלֵי; וְאֵת, מִזְבֵּחַ הַקֹּטֶרֶת ט. וְאֵת-מִזְבֵּחַ הָעֹלָה, וְאֵת-כָּל-כְּלָיו; וְאֵת-הַכִּיּוֹר, וְאֵת-כַּנּוֹ י. וְאֵת, בְּגָדֵי הַשָּׂרָד; וְאֵת-בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן, וְאֵת-בְּגָדֵי בְנָיו לְכַהֵן יא. וְאֵת שִׁמּוֹן הַמִּשְׁחָה וְאֵת-קֹטֶרֶת הַסַּמִּים, לְקֹדֶשׁ: כָּל אֲשֶׁר-צִוִּיתִךָ, יַעֲשׂוּ. (שמות לא, א-יא)

דמותו של בצלאל בן אורי הופכת להיות לאב טיפוס של האומן, הוא היודע כל מלאכה ומתקיים בו השילוב של ההכוונה האלוהית וחכמת הלב הפנימית המאפשרת לו בהמשך הכתוב להבין וליצור גם דברים אשר לא נאמרו לו מפורשות.

במקום אחר בתלמוד מוזכרת המלאכה כך: "גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה" (נדרים מ"ט ע"ב ב') וכן "האב חייב בבנו: למולו, לפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אישה וללמדו אומנות. ויש אומרים: אף להשיטו במים. ר' יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות, מלמדו ליסטות.

"ליסטות" סלקא דעתך? אלא: כאילו מלמדו ליסטות. " (קידושים כט, עמ' א') כלומר, אדם שאין לו אומנות ויחסר לו מזון ימצא את עצמו שודד או גוזל לכן חובתו של האב ללמד את בנו מקצוע – מלאכה כדי שיוכל להתפרנס בכבוד, דברים אלו נזכרים בכפיפה אחת על "ללמדו תורה" ומכאן אנו למדים את חשיבותם. (לוי ואחרים 1992)

ג.2. מקצוע המלאכה בבתי הספר היהודיים בחוץ לארץ

כמו שניתן לראות יש משמעות רבה לעיסוק במלאכה במסורת היהודית, ובכל זאת עם הקמתן של מסגרות לימוד פורמאליות בדמות בית הספר בחברה היהודית כמו בחברה הלא יהודית, נוצרה הפרדה מוחלטת בין לימוד המורשת הרוחנית לבין לימודי המלאכה והאומנות. בחדר לא למדו הילדים מלאכה, כפי שלא למדו זאת הילדים בבתי ספר בחברות הלא יהודיות. הקמתם של בתי ספר יהודיים שעסקו גם בהקניית השכלה חילונית החלה במאה ה-18, וקיבלה תאוצה במאה ה-19 עם התפשטותה של תנועת ההשכלה בקרב יהודי אירופה. מעצבי דמותם של בתי הספר היהודיים אימצו דעות והשקפות מתקדמות ולכן טבעי היה שבתכנית הלימודים יהיו גם לימודי מלאכה. בתקופת ההשכלה שררה בקרב היהודים הנטייה להדגיש את חשיבות הפרודוקטיביזציה, כלומר, את המעבר לחיי עבודה יצרניים יעילים ויוצרים. הדגשה זו גרמה לזירוז בהכנסתו של מקצוע המלאכה לחלק בתכנית הלימודים של בית הספר. עם זאת, פעלו גם גורמים אחרים שהשפיעו באופן שלילי על מעמדו של מקצוע המלאכה בתכנית הלימודים. אחד הגורמים הוא הנטייה האינטלקטואליסטית, זו ראתה בהכנסת מקצוע המלאכה גורם שיקטין את מכסת הלימודים העיוניים בתחומים אחרים. גורם נוסף אשר אליו יש להתייחס בסקירת מקצוע המלאכה בבתי ספר יהודיים באירופה הוא סירובם של איחודי בעלי מלאכה לקבל יהודים למסגרתם, שבעטיו לא ניתן ליהודים רישיון לעסוק במלאכות זעירות. הגילדות המקצועיות לא היו מעוניינות בכניסתם של יהודים ולכן נשאלה השאלה מה הטעם בלימוד מקצוע זה? עקב מתן האמנציפציה המלאה ליהודים והמהפכה התעשייתית אשר הורידה את הגילדות מכוחן, נפתחו השערים בפני בעלי המלאכה היהודים ובמקביל תכניות הלימודים לבתי ספר יהודים ולא יהודים כמעט והשתוו.

בתקופת שלהי מלחמת העולם השנייה ניתן לראות בברור מגמה בבתי הספר היהודיים בגולה אשר מעודדת את העבודה הגופנית. בתי ספר אלו אימצו רעיונות מתכניות לימודים מהארץ, אביגל

(בתוך לוי ואחרים 1992) טוען כי האוריינטציה הארצישראלית של בתי ספר מתבטאת בגולה בהסתגלות ללשון המדוברת בארץ ישראל, בלימוד הגיאוגרפיה של א"י ומדגיש:

"הציונות תתגשם לא על ידי מעבר מארצות הגלות לא"י...אלא על ידי שינוי כל בניין החיים והרגשת החיים עם המעבר מתיווך בין יצרנים וצרכנים – ליצרנות, ממסחר – לעבודה, מחנוונות וסרסרות – לחקלאות ומלאכה. אדם מישראל צריך להיעשות לאדם עובד, ועם ישראל – לעם עובד" (אביגל, 1944, עמ' 188)

בתי הספר באירופה הושפעו מתכנית הלימודים אשר הוצאה על ידי הקרן הקיימת לישראל ירושלים אשר הציגה ארבע מטרות של חינוך לעבודה גופנית בבית הספר העממי:

א. לימוד עבודה כשהיא לעצמה (הקניית הרגלים ואימוני יד אלמנטאריים).

ב. הסתייעות במלאכה ובעבודה גופנית במקצועות לימוד שונים.

ג. שירות עצמי בבית הספר.

ד. יצירת מלאכת מחשבת אומנותית.

מטרות אלו מדגישות את חשיבותו של החינוך העמלני שהתפתח באותה תקופה במקביל בארץ ובאירופה על ידי אנשי חינוך מתנועת החינוך החדש (החינוך הפרוגרסיבי).

ד.2. מקצוע המלאכה בבתי הספר בארץ

מקצוע המלאכה בארץ עבר כמה גלגולים שונים הטומנים בחובם את ההתייחסות לרוחות הזמן המשתנות: אירועים ההיסטוריים, תיאוריות פסיכולוגיות- התפתחותיות, תיאוריות פדגוגיות ועוד... בסקירה זו אנסה לציין את אירועי המפתח אשר שינו את מהותו של מקצוע המלאכה.

במאה ה-19 נפתחו בארץ בתי ספר עבור האוכלוסייה היהודית בהם לימדו לימודי קודש ומקצועות בעלי אופי חילוני. היוזמים להקמתם של בתי ספר אלו היו גורמים פילנתרופים יהודיים מארצות אירופה שמטרתם הייתה להפיץ השכלה בקרב אחיהם בארץ ישראל. מראשית הקמתם של בתי ספר אלו היה למקצוע המלאכה מקום נכבד בתכניות הלימודים שכן מייסדיהם רצו להכשיר את עניי העם לתעסוקה בתחומים שונים. עם התחזקותה של התנועה הציונית בארץ קיבל מקצוע המלאכה מימד חדש אשר הושפע מהאידיאל החינוכי המעמיד את היכולת לתפוס ביד את, מעדר או מחרשה במידה שווה. על המורים היה לחנך את הילדים לא רק על דרכי התורה והחכמה, אלא

גם על דרכי אהבת העבודה בבית, ואהבת העבודה בשדה ובגן (עזריהו 1954 בתוך לוי ואחרים). אנשי העלייה השנייה הוסיפו לטיעונים הפרגמטיים של לימוד חקלאות ומלאכה גם טיעונים אידיאולוגיים בזכות העבודה הגופנית המזכירים את רעיונותיו של פרבל אשר נתנו לעבודה הפיזית משמעות דתית. דבריו של א.ד. גורדון: "אנו לקינו בעבודה ובעבודה נירפא" מדגישים את הדעה שהעבודה צריכה לתפוס מקום מרכזי בחיי הפרט וחינוכו (גורדון 1982). על יסודות אלו התגבשה בארץ בתקופה זו התפיסה של "החינוך העמלני".

החינוך העמלני הוא במקורו מושג שיצא מתנועת החינוך הפרוגרסיבי בראשית שנות ה-20 באירופה. זרם החינוך הפרוגרסיבי רצו ליצור אלטרנטיבה לבתי הספר הסמכותניים והאינטלקטואליים של המאה ה-19. פדגוגים שונים ובראשם ג'ון דיואי היו חלק מתנועה זו אשר דגלה ברעיון בית הספר היצרני, אשר שם במרכז את העמל והמלאכה. עקרונות הגישה מבוססים על פעילותו העצמית של התלמיד ומדגישים את הצורך בשילוב בין מאמץ פיזי ושכלי המעוררים את התלמיד לצורכי החברה. עקרונות אלו התחברו בד בבד עם רעיון הציונות: השיבה למולדת היסטורית, עיבוד אדמתה ותחייה של חברה מחודשת ערכית ויצרנית. העבודה והעמל הפכו לערך עליון ומידת מוסר, ואלו התאימו לצרכיה של החברה המתחדשת. הפדגוגיה שהושתתה על עקרונות העמלנות והעבודה העצמית מבטאות יצירתה של סינתזה בין החינוך האידיאולוגי לבין התורות הפסיכולוגיות והפדגוגיות של החינוך החדש- הפרוגרסיבי. פדגוגיה זו אף ראתה את העמלנות והעבודה העצמית כיסודות הכרחיים לפיתוח כוחות הנפש של הילד שרק על ידיהם יוכל להגיע לעצמות אמיתית. חלוצי החינוך העברי בארץ ישראל ביקשו, מטעמים פדגוגיים ולאומיים כאחד, להכניס לתכנית בית הספר את עבודת הכפיים ואת העבודה העצמית של התלמיד "ללמד את הילד להרגיש באצבעות", "עבודת ידיים ממש" (שחורי 1955). בספר "המקצוע מלאכה: צמיחתו, והוראתו בבית הספר היסודי בישראל" (לוי ואחרים 1992) מופיעים שני ציטוטים מתוך תכנית הלימודים למלאכה לבית הספר היסודי, הממלכתי והממלכתי דתי של משרד החינוך התש"ך. אלו מביאים מחד את ייעודו המגויס של מקצוע המלאכה לבניין האדם והארץ, ומאידך את צרכיו ההתפתחותיים, הנפשיים והפיזיים של הילד:

"...להקנות לו נטייה לחיי עבודה כשרים, לעבודה משותפת לעזרה הדדית ולביצוע מפעלים

באופן קולקטיבי. להשריש בו את ההכרה בחשיבותה הרבה של העבודה הגופנית כאחד

היסודות העיקריים של התרבות האנושית ושל חיי האדם, כבסיס לקיומו של העם,

לבניינה של הארץ ולהתפתחותה של המדינה."

"מטרת לימוד המלאכה בבית הספר היסודי היא לתת ביטוי ליצר הפעילות והיצירה הטבוע בילד, לפתח את חושיו ושריריו מתוך תיאום פעולותיהם וכן ללמדו להכיר חומרי מלאכה שונים ואת הכלים שבהם מייצרים מחומרים אלה דברים הנחוצים לחינוך, ולהשתמש בעבודתו בחומרים ובכלים אלו לפי יכולת גילו".

בתכנית לימודים משנת תשל"ז נכתב:

"המגמה של הוראת המלאכה היא, לתגבר את יכולת הילד לתפקד בעולם הטכנולוגי ולתרום להנאתו מהעשייה".

"ייעוד הוראת המלאכה בבית הספר היסודי בארץ הוא רקח ומקיף: למצות את הכוחות הגלומים בילד ולסייע בגיבוש אישיותו". (מתוך לוי ואחרים 1992)

כלומר יש במטרות התכנית יש התייחסות לטיפוח כשרים מיומנויות והנאה אצל הילד.

שינוי משמעותי נוסף בגישה להוראת המלאכה חל בשנות ה-90. בתכנית הלימודים משנת תשנ"א (1990-1991) התחלף השם של מקצוע המלאכה ל**לימודי טכנולוגיה**, כאשר הכוונה היא לטכנולוגיה דיגיטאלית שכן כל כמלאכות כשלעצמן הן פיתוח טכנולוגי של האדם. בשינוי זה ניתן לראות את הכיוון החדש הניתן למקצוע. מטרה מרכזית של לימודי מקצוע זה כפי שהיא כתובה בתכנית הלימודים משנה זו היא לפתח א יכולתו של התלמיד לתפקד ביעילות בסביבה הטכנולוגית שהוא חי בתוכה, ולעורר בו רצון לקחת חלק בשיפורה. שלבי התפתחותו של הילד כבר לא עומדים במרכז אלא שילובו העתידי של התלמיד בחברה הטכנולוגית וזאת על ידי הקניית מיומנויות וידע שיאפשרו לו לתרום ולהשתלב בחברה כזו. הדבר מתבטא אף בחומרי העבודה, ובתוצרי העבודה דוגמת מנגנונים מכאניים: כלי רכב, מריונטות, מעליות, רמזור וכיו. כמו כן התווספו תחומי לימוד כמו שרטוט ידני ובמחשב, הכרה של מכשור קולי ואופטי. כלומר, הושם דגש על פיתוח מיומנויות וכשרים המתמקדים בתחום הטכנולוגיה יותר מאשר בתחומי האמנות והאומנות. שינוי זה הוא הדרמטי ביותר ויש לו השלכות מרחיקות לכת לשנים הבאות. יותר לא נראה כמעט מקצוע המלאכה כחלק אינטגרלי בתכנית הלימודי כפי שהיה: העיסוק באומנויות שונות: נגרות, תפירה, אריגה וכו' אלא בבתי ספר אלטרנטיביים ששמו על כך דגש ו"חזרו" למשמעות ה"ישנה" של מקצוע המלאכה כדרך להתפתחות אישית ופיתוח מיומנויות אצל התלמיד.

1. פרק שני : מקצוע המלאכה בחינוך ולדורף והקשר אל התפתחות הילד

העיסוק במלאכות בגישת החינוך האנתרופוסופית הינו חלק מרכזי בחיי הילד, החל מגן הילדים ועד לתיכון. הקשר בין העיסוק במלאכה והשלב ההתפתחותי- פסיכולוגי- נפשי ואף גופני של התלמיד יוצג על ידי תכנית הלימודים של חינוך ולדורף לפי הגישה האנתרופוסופית.

3.א. רקע

חינוך ולדורף נוסד בתחילת המאה ה-19 על-ידי המחנך, הפילוסוף והוגה הדעות רודולף שטיינר (1861-1925). בית-הספר הראשון הוקם כבית-ספר לילדי פועלים במפעל "ולדורף-אסטוריה" (ומכאן שמו – חינוך ולדורף) בעיר שטוטגרט שבגרמניה, בעקבות פנייה אל שטיינר מצד בעל המפעל שביקשו להקים בית-ספר ברוח רעיונותיו עבור ילדי הפועלים. מאז, צמחה תנועת בתי-ספר ולדורף, וכיום קיימים מאות בתי-ספר ברוח חינוך ולדורף ברחבי העולם כולו. חינוך ולדורף הינו **חינוך הומניסטי** אשר צועד לצד תפיסות חינוכיות הומניסטיות שונות שראשיתן בעולם המערבי בתרבות היוונית ובתרבות היהודית. באים בו לידי ביטוי מחד תפיסות מוסר נביאי ישראל ומאידך של ההוגים, המדענים והאמנים של אתונה. עניינו של החינוך ההומניסטי הוא ביצירת הוויה אנושית מלאה ונעלה על ידי טיפוח האיכויות הייחודיות לאדם העושות את חייו טובים יותר, משמעותיים, ערכיים ומאושרים יותר. זהו חינוך המסייע לבני אדם להגיע למיטב אנושיותם כיחידים וכאזרחים המפעילים את הגיונותם (רוסו, 1762). משתתפים ומעורבים בחברה באמצעות מפגש חינוכי עם מיטב הישגיה של התרבות האנושית (אלוני, 1997). כמו כן, עניינו של החינוך ההומניסטי הוא בהרחבת חירותו ואנושיותו של האדם על ידי הקניית דעת, העשרת הדמיון, טיפוח רגישות לזולת, עיצוב דפוסי התנהגות שיש בהן דרך ארץ, הגינות, יושר ואחריות חברתית. החינוך ההומניסטי פיתח את החלום החינוכי היומרני ביותר, את הדימוי הנשגב ביותר והקשה ביותר להגשמה של האדם המחונך. (הרפז, 2011).

באשר לתפיסות של פסיכולוגיה התפתחותית נאמר כי :

חינוך ולדורף שם במרכז תפיסתו החינוכית את הפסיכולוגיה ההתפתחותית של רודולף שטיינר. פסיכולוגיה התפתחותית זו- שבקווייה העיקריים דומה מאד לתפיסות ההתפתחותיות המרכזיות בחינוך, של פיאז'ה, אריקסון וקולברג לדוגמא, רואה את הילד קודם כל כישות מתפתחת, ואת הילדות כפרק זמן משמעותי ובעל ערך לשם עצמו. הילדות

נתפסת כתקופה של בשילה, של צמיחה פנימית ושל לידה הדרגתית של כשרים, איכויות

והבנות. (גולדשמיט 2008)

לפי הגישה האנתרופוסופית בין הגילאים שש עד ארבע-עשרה בונה הילד את עולם הרגש והחוויה, את עולמו הפנימי שלו וזאת במקביל להתפתחות החשיבה, המודעות העצמית ויכולות קוגניטיביות נוספות. לכן בבית-הספר היסודי, בכיתות א' עד ו'-ז', מכוונים את התלמידים קודם כל לפיתוח מרכיב זה של ישותם. הכוונה היא ליצור מערכת תומכת לילד שתטפח, תדגיש ותעודד את התפתחות עולם הרגש והחוויה הפנימית שלו. האומנות משמשת ככלי הטוב ביותר ללימוד בגיל זה משום שמטבעה היא פונה לרגש ולחוויה ומעצבת אותם. בחינוך ולדורף בבית-הספר היסודי החינוך הנו קודם כל אומנותי. כל מקצוע ומקצוע נלמד באופן האומנותי ביותר, ושיעורי האומנות אינם נלמדים לאחר השיעורים העיוניים אלא כחלק מהם, כך שכל שיעור ושיעור הופך לחוויה אומנותית יוצרת. **אומנות שהיא חינוך - וחינוך שהוא אומנות**, זו מטרת החינוך בשנים אלו.

3.3. ב. מקצוע המלאכה והמענה לצרכי הילד

הסוד של חינוך ולדורף כפי שאני מבינה אותו היום הוא ללמד את הדבר הנכון בזמן הנכון באורח כזה שיהיה מותאם להשתנות של הילדים: פיזית- מוטורית, נפשית, חברתית – בין אישית ותודעתית. על המורה להתאים את כל הנעשה – סוג המלאכה, תהליך העבודה, אופן ההדגמה, חומרים ומכשירים ועד לפרטים הקטנים ביותר בצורה כזאת שהמורה יהיה מודע לשלב ההתפתחותי בו נמצא הילד ובהתאם לכך יבנה את תכניות העבודה.

"על ההוראה להוביל לספירות המעשיות של החיים. יש הרבה בני אדם בעולם שאין להם

מושג עד כמה הגיון בריא ומחשבה בהירה יכולות להתפתח באמצעות למידת מיומנות

הסריגה." (שטיינר, מתוך הרצאה שניתנה בדורנאך, שוויץ בקורס למורים באפריל 1923)

הלימוד של המלאכות השונות נעשה על ידי ביצוע תהליך שלם מתחילתו ועד סופו: גז הצמר, ניקוי, טווייתו, צביעתו, הכנת נול, מתיחת החוטים על הנול ואריגה. העבודה בחומרים השונים ובמלאכות שונות הנעשות במציאות האנושית מחוץ לתחומי בית הספר מכינה את הילדים להיות בבוא הזמן חלק מהעולם העובד והיוצר באופן מעשי ולא רק תיאורטי. שיעור המלאכה הוא המחנך הגדול ל"חיים האמתיים" של עולם המבוגרים ומקנה לילדים את הביטחון והיכולת למצוא את מקומם בעתיד.

3.ג. דוגמות מתכנית הלימודים של מקצוע המלאכה בחינוך ולדורף:

כיתה א': המשימה בכיתה א' הינה לעבור ממשחק לעבודה באופן אומנותי. בתחילה מחקים הילדים את המורה ולומדים על ידי כך לסרוג בשתי מסרגות. מחד, מאמנת הסריגה את המודעות וזריזות שתי הידיים ומאידך, מעוררת כוחות נפשיים דרך ההשתנות של החומר, מחוט שהוא עצם חד ממדי הוא הופך לדו מימדי ומשם לבד הסרוג שיש לו את היכולת התלת מימדית.

כיתה ב': אחרי ששתי הידיים כבר מיומנות בסריגה פשוטה מתחילים לעסוק בסריגה במסרגה אחת. בפעילות זו הדגש הוא על חיזוק היד הדומיננטית במקביל לעבודה יותר מעמיקה עם הכתיבה ביד הדומיננטית ופיתוח המוטוריקה העדינה.

כיתה ג': בגיל זה מתחילים הילדים להכין בגדים ראשונים המיועדים ללבישתם. בהכנה עצמה מתחילים הילדים לעבוד מהראש ומטה, לכן יחלו לסרוג כובעים וצעפים במסרגה אחת או שתיים. כמו כן מתחילים ליצור כפפות ובובות כפפה. התחלה של עבודה על צרכי האדם באופן מעשי.

כיתה ד': עבודה על רקמה שבמרכזה התך המושכל. על ידי השימוש בתך זה בצבעוניות ובצורה אישית שהילד יוצר הוא מפתח את בטחונו ומתחילה להתעורר בו ההבנה של עיצוב בעל משמעות – התאמת העיצוב לחפץ. על פי עיצוב הרקמה של הילדים הם יתפרו כריות, תיקי כתף, תיק לחלילית וכדומה...

כיתה ה': בגיל זה יש לילדים צורך חדש בהרמוניה, נדמה שהם נמצאים יותר בתוך עצמם. נמשכת העבודה על יצירת הבגדים העצמית לכן תבוא הסריגה בחמש מסרגות ליצירת גרביים וכפפות. הילדים ממשיכים להכין עיצוב משלהם המתבקש מהשימוש בחפץ במגוון תחומים אפשריים: תפירה, סריגה וחיתוך בעץ.

כיתה ו': זהו תחילתו של תהליך עם כניסתם של הילדים לתחילתו של גיל ההתבגרות. בגיל זה מתחילים הילדים להחזין את ישותם הפנימית כלפי חוץ ולכן עוסקים בתהליך ההפיכה מבפנים החוצה ותהליך של מילוי ומתן צורה. זאת עושים על ידי עיצובים ותבניות שממציאים הילדים עצמם ועל ידי שימוש בתבניות וצורות שבטבע, הכנת בובות של חיות, בובות, נעלי בית.

כיתה ז': בעוד הילדים מתקרבים לבגרות גופנית אפשר לתעל את המודעות לצורת הגוף ליצירת בגדים: מכנסיים, חולצות, טוניקות, נעלי בית, סנדלים (שימוש בעור, בד, חוטים קלועים) וכן לעבוד על תהליך ייצור האריג: בנייה של כישורי יד ולימוד שיטות טוויה.

כיתה ח': בפנימיותם של הילדים מתחילות להתעורר השאלה – כיצד הדברים פועלים בעולם. החשיבה היא יותר לוגית והבנת הסיבה והתוצאה להיווצרותם של דברים מתרחבת ומעמיקה. לכן יחלו הילדים לעבוד בעזרת מכשירים אותם בנה האדם לצרכיו, כמו מכונת התפירה. השימוש במכונת תפירה נותן הזדמנות לעבודה על תיאום בקצב רגליים, מיומנויות ידיים וקשב. החשיפה לחומרים היא רחבה ועל הילדים מוטל לבחון את החומרים השונים ולכתוב על טיבם בשימושים השונים, אלו משפרים את המודעות לטיפול בחומרים ותחזוקתם למשל: כסינה, גיהוץ, ניקוי, ההבדל בין חומר סנטטי לטבעי ועוד.

החל מכיתה ט' עוברים שיעורי המלאכה שינוי והעבודה היא בסדנאות עם מורי מקצוע שונים. עבודה זו נותנת ביטוי להעדפותיו של התלמיד: עבודה בעץ, קליעה מחומרים שונים, קרמיקה, תפירה, טוויה וציור על משי. באחד מתחומים אלו יצור התלמיד בכיתה י"ב את עבודת הגמר. חשיבות רבה ניתנת ללמידה על מקור החומרים, תהליכי הייצור שלהם והמיומנויות הכרוכות בכך. מלאכות שנעשות בבית הספר אשר לא צוינו בדוגמות הן: עבודה בעץ, בחומר, בקנה, בנייר ועוד... החפצים אשר נעשים בשיעור הם תמיד בעלי שימוש יומיומי והם המאפשרים את הקשר לעולם ואת הבנת הקשר המהותי בין תכונות החומר לשימוש. תהליכים אלו מפתחים את הקשרים בין האדם, המכונה, הייצור, המסחר והסביבה המקומית והעולמית. מתוך הבנת קשרים אלו ניתן ללמוד על תהליכים מקומיים וגלובליים הקשורים הכלכלה, חברה וסביבה. עבודה מעשית ותיאורטית עוזרת לילדים הצעירים להכשיר את יכולתם לחשוב באופן טכני ולהיות מודעים יותר לתהליכי חיים בטבע, ללמוד להמציא תהליכים ולארגנם, ולפתח גישה ביקורתית וערה לעולם כצרכנים. עבודה כזאת ממלאת גם תפקיד בפיתוח אישיותם, בקידום חינוכם הטכני ובהחלטה העתידית מה יהיה עיסוקם כבוגרים עובדים.

תהליך למידת המלאכות נעשה מתוך עשייה וחוויה, אלו מפתחות את המוסר האישי והחברתי של הילד בכמה מישורים, ראשית כלפי בעלי המקצוע והעוסקים במלאכה בעולם המבוגרים ושנית ניתן ביטוי לעשיית הטוב- התלמיד חש צורך לקלוע סל טוב יותר – טוב יותר הכוונה לכך שהוא משמש לצורך אמת- הוא בעל משמעות וכך החומר מקבל ביטוי פונקציונאלי טוב יותר. כדוגמא

לתכנית הלימודים הוצג כאן העיסוק בצמר וטקסטיל ואילו במהלך הלימודי נחשפים הילדים למגוון רחב של חומרים, למעשה מכיתה ג' מתחילים הילדים לעבוד על בניית בית פוגשים את בעלי מלאכה השונים: מסגר, נפח, נגר, סנדלר, מגיל זה ואילך נכנסת העבודה בעץ. עם התבגרותם עובדים הילדים עם חומרים יותר ויותר קשים, עץ, אבן, ברזל. מתוך התפיסה שעל הילד המתפתח לחוות קושי הולך וגדל בכדי לעצבו פנימית וחיצונית.

לסיכום ניתן לראות שבבתי ספר הפועלים על פי גישת החינוך האנתרופוסופית נשתמר קו מנחה השם את מקצוע המלאכה בליבת מקצועות הלימוד לצד מקצועות נוספים. סריגה, תפירה, עבודה בעץ ועוד מלאכות אשר נלמדות בבית הספר מייצגות את רוחב היריעה של המקצועות בהם עוסקים אנשים רבים ועל ידי כך יוצרת את הכבוד וההערכה לבעלי מקצועות אלו אשר נדחקו לשולי החברה המודרנית. כאשר אנו מלמדים את מלאכת הכפיים אנו יוצרים את תמונת המאקרו-קוסמוס של בעלי המקצוע בחברה המתקנת ואת תמונת המיקרו-קוסמוס בפנימיותו של הילד. כמו כן העבודה בחומרים השונים ותהליך העבודה השונה הנדרש מכל חומר יוצרת את העבודה על התהליך כשלם, כלומר היצירה עצמה נותנת את תמונת השלם של החומר והילדים חווים תהליך שלם ומעגלי.

4. מחקר עצמי - רטרוספקטיבה על פרויקט בניית ספסל והפעלתו כסדנא

לציבור של משתלמים

בפרק זה אסקור פרויקט אשר לקחתי בו חלק כחלק מקורס "מבוא לחשיבה מקיימת". בקורס זה נבנו עבורי היסודות הבסיסיים של המושג קיימות - מה הוא מכיל בחובו ואיך ניתן לפעול דרכו ובעזרתו בסביבות שונות, ולא דווקא במערכת של חינוך אנתרופוסופי. אופן העבודה בקורס הותווה על ידי המסמך: **מקיים למקיים - מודל פעולה לשינוי פרדיגמה במערכת החינוך**. מטרת הפרויקט הייתה וליצור שינוי חברתי/ אנושי, סביבתי ואף כלכלי במכללה הנובע משינוי תודעה והתייחסות למכללה כבית. הדרך הייתה לפעול על פי עקרונות מקיים למקיים.

4.א. תיאור היוזמה

חזון: קבוצת הפרויקט שלנו רצתה להנכיח את תחושת הביתיות והאכפתיות במרחב הציבורי על ידי הכנסת שינויים בשטחים הציבוריים – שטחי הפנאי במכללה. עלו רעיונות רבים לניצול שטחים אלו. היה לנו רצון גדול לתהליך שיביא לעשייה ולכן הצטמצמו נושאים רבים והוחלט ליצור פרויקט אשר מאחוריו עומדת ההבנה שאנו- הסטודנטיות שעושות את הפרויקט וחברינו לקורס הם המשאב המהותי ביותר שיש לנו לתת.

מיפוי: ערכנו מיפוי של כלל השטחים הפוטנציאליים במכללה וגילינו את תמונת **המצוי**. מצאנו שישנם שטחים רבים במכללה אשר אינם מנוצלים. חלקם לא בעלי נגישות לכלל הסטודנטים ואינם משמשים למטרה מסוימת וחלקם נגישים. לאחר מכן הגדרנו את **הרצוי**: החלטנו שמטרתנו ליצור פינת ישיבה אחת שתהווה מודל לבנייה ופיתוח של עוד פינות ברחבי המכללה, ולהוציא לפועל מתכנון לביצוע. כל זאת במשאבים ובכוחות שיש לנו.

העקרונות שהנחו את עבודתנו היו:

- **שימוש בקיים** - חומר: השתמשנו בקורות עץ ממשטחים שהובאו למכללה ופירקנו אותם. שימוש בחומר הנקרא "פסולת" בפי אדם אחד הוא אוצר בפי אחר, עיקרון זה מחזק את פיתוח הראייה הרחבה של המשאבים העומדים לרשותנו. ניתוח המשאבים והבנתם הם חצי הדרך לפתרון בעיות עתידיות. ידע: רכשנו מיומנויות עבודה בעץ ובכלי הנגרות ממורי

המכללה ומסטודנטים שותפים. נראה כי המשאב האנושי הוא המהותי והנגיש ביותר בפרויקט זה ובלעדיו לא ניתן היה לממשו באופן מעשי.

- **שיתוף פעולה** - הצלחנו ליצור שיתוף פעולה בין חברי הקורס מורי הקורס ומשלחת של אנשי חינוך מקניה. הצליח להיווצר שיתוף בידע מקומי עם אנשי חינוך ממקום ותרבות שונה ונפתח פתח ללמידה הדדית תוך כדי עבודה של שירים קנייתיים מסורתיים ומיומנויות עבודה בעץ. כמו כן שיתוף הפעולה בינינו לבין צוות המורים אפשר לנו, הסטודנטים להתפתח ברמה האישית ולרכוש מיומנות חדשות.
- **אקטיביות: עשייה, יצירה, עבודה בידיים** – משמעותו של שינוי באה בעקבות תהליך מקביל של פנים וחוץ. היכולת לתת ביטוי ומענה לצורך שעולה מן השטח על ידי עשייה היא לדעתי אחד הגורמים המשמעותיים המדרבנים את האדם ליצור שינוי. כאשר יש תחושת יכולת ומסוגלות ניתן ביתר קלות לעשות את המעבר הדרוש ממצוי לרצוי. בקבוצתנו עלה מאוד חזק הצורך בעשייה בידיים מתוך האופי האנושי של הקבוצה ומתוך ההבנה ששינוי על ידי מעשה חיצוני יכול להוביל את הטרנספורמציה התודעתית.
- **שינוי הסביבה לפי צורך שנבע מהשטח-חלק משמעותי בתהליך העבודה "מקיים למקיים"** הוא המיפוי וחידוד הבעיה והצרכים. לעתים יש לנו חלומות ומשאלות אשר מובילים אותנו "לכפות" על השטח שינויים ובכך אין אנו מועילים ויכולים אף להרע (פוקס , 1998). כמחנכים לעתיד פיתחנו את יכולת ההתבוננות שלנו ותפיסת התמונה הרחבה – מיומנות הנדרשת מכל מחנך בעומדו מול הכיתה, ההורים וקהילת בית הספר.

מיפינו את המשאבים שעומדים לרשותנו: המשאב האנושי כלל בראש ובראשונה אותנו, סטודנטים נוספים אשר לומדים אתנו בקורס, המרצים וקבוצת משתלמים מקניה (מידע על קבוצת המשתלמים היה לנו בשלב יותר מאוחר)

המשאב הפיזי כלל: משטחי עץ חומרים שהם "פסולת", פינת הנגרייה: בה עיבדנו את חומרי הגלם וחתכנו אותם בהתאם לצרכינו והפינה מוזנחת – עליה רצינו לעבוד.

תהליך העבודה כלל:

1. **איסוף חומרים**: איסוף של משטחי העץ מבניין ד' במכללה. ניתן להשתמש בכל משטח עץ אך יש לשים לב שהמשטחים אלו אכן נזרקו ולא מתוכננים לשימוש חוזר.
2. **עיבוד חומר הגלם**: על מנת לעבד את המשטחים שכדי שיוכלו להיות זמינים לעבודת הרכבה בלבד היה עלינו לפרק את המשטחים. פירוק המשטחים נעשה בבניין ד' בגלל

גודלם. בשלב זה הונחנו עלי ידי דני פרדקין כיצד להשתמש בכלים בנגרייה וכיצד למדוד את הזוויות הנדרשות לחיתוך לפי דגם הספסל שרצינו. כל אחת מאתנו התנסתה בחישוב, תכנון וחיתוך העץ. העבודה נעשתה בעזרת מסור עגול (מסור שולחן) משום שכיוון הזוויות הוא חלק מפונקציות המסור. חיתוך החלקים יצר את התמונה השלמה של הספסל ויכולנו לדמיין את הרכבתו.

3. **יום הסדנא**: ביום הסדנא הפעלנו את חברי הקורס שלנו וקבוצה של משתלמים מקניה. התחלקנו לכמה קבוצות עבודה לפי העדפת המשתלמים והסטודנטים. העבודה בהנחייתנו כללה: הרכבה של הספסל, שיוף החלקים. ראשית הראנו כיצד לשייף עם נייר הזכוכית ומכיוון שזו פעולה פשוטה עברנו להרכבה וכמה אנשים המשיכו את השיוף באופן עצמאי. הרכבת הספסל החלה בהדבקה והברגה של מסדי הידיים באמצעות דבק נגרים ומברגה. אחר כך הדבקה והברגה של המושב והמשענת ובסוף חיבור החלקים. ההנחיה נעשתה באנגלית פשוטה וכללה דגשים ספציפיים לעבודה. הכלי העיקרי לעבודה היה המברגה ולפני העבודה הראנו איך להשתמש בו. אנחנו בעיקר ליווינו אל העשייה משום שהיה רצון מאוד גדול לעבוד ועיקר יתרונו על המשתלמים היה כיצד צריכים להיות מונחים החלקים ואיך הספסל צריך להראות בסופו של דבר, מלבד לכך גם לנו זו הייתה פעם ראשונה וחדוות הגילוי והיצירה שרו גם עלינו מכיוון שהיו נוכחים הרבה אנשים והתקיימו במקביל סדנאות נוספות נדרשנו ללמד אנשים רבים את הפעולות ונוכחנו כי הם חווים חווית הצלחה ושמחה גדולה במהלך העבודה וכאשר הספסלים היו גמורים. בנוסף נערך במקום פינוי אשפה אשר אפשר את הפיכת הפינה לנעימה ומזמינה.

"הפיכת המכללה לבית" הייתה בהתחלה כותרת ערטילאית שלא ראינו מה המשמעות שלה ברובד של העשייה, אך עם המיפוי והתכנון למדנו להכיר מקומות חדשים במכללה ולזהות את הצורך שקיים במקומות ישיבה. לפני תחילת העבודה המכללה הייתה כמקום ציבורי שאנו באים אליו ללמוד וללכת הביתה, אך ככל שהעבודה התפתחה המכללה הפכה להיות ממקום חיצוני, מנותק למקום שאכפת ממנו ושיותר נעים לשהות בו.

המפגש עם המנחים הוא שאפשר לנו ליצור שינוי בתוך המכללה ולהוציא לפועל את תכנית הפעולה בקלות יחסית, הבחינה המשותפת וההנחיה המקצועית השונה מכל אחד מהמרצים אפשרו לנו ללמוד להביא פרויקט לידי ביצוע.

תמונות מתהליך העבודה ניתן לראות בנספח א.

דיון:

בדיון אנתח באמצעות SWOT את האפשרות לשלב מלאכות כפיים בתוך תכניות הלימודים בביה"ס היסודי בחינוך הממלכתי הרגיל. בתי ספר של תנועת ולדורף, בהם אני עוברת את הכשרתי בהוראה ועתידה להיות מורה, מהווים עבורי מקור לימוד, השראה והבנה לחשיבות וליתרונות של שילוב מלאכות כפיים ואומנות בכלל בתכנית הלימודים. האתגר העולה בעבודה זו הוא להצליח לשלב מלאכות כפיים בתוך מערכת החינוך הרגילה, בעידן שכולם עסוקים בטכנולוגיה ובתקשוב. מערכת החינוך חרטה על דגלה בשנים האחרונות את החינוך לקיימות כערך מרכזי:

כל מעשה חינוכי, הנעשה בבית הספר ומחוצה לו, ושואף להקנות ידע על הסביבה הפיסית והאנושית - חברתית, לקדם אכפתיות וכבוד לסביבה, לאדם ולחברה, ושמטרתו לפתח מיומנויות לפעולה למען הסביבה הפיסית והאנושית חברתית – הוא חינוך סביבתי. (מתוך חינוך סביבתי וחינוך לקיימות: עקרונות, רעיונות ודרכי פעולה. 2009)

מקומן של מלאכות כפיים בחינוך לקיימות הוא משמעותי, שכן המלאכות מהוות את הידע המעשי המשמש את האדם, הן מאפשרות לחוות את תהליך היצירה וחשיבותן ניכרת בעיקר בזמן זה בו האדם הנו צרכן בעיקרו ולא יצרן (אפילו לא לביתו שלו). ברוח זאת, מתאר דני פרדקין, במאמרו שלושה ביזמות חברתית סביבתית בארץ ישראל, מהלך של הטמעת מלאכות כפיים בבי"ס ז'בוטינסקי (בי"ס יסודי ממלכתי) בבית שמש. שילוב המלאכות נעשה על ידי תכנית "כלים לחיים" המשלבת את עבודת הכפיים באדמה, אריגה, עץ ומזון:

- אדמה: בניה באדמה, יצירה בחמר, בניית כלים;
- אריגה: חוט, קשר, אריג, לבוש;
- עץ: "כי האדם עץ השדה" - מחזור משטחי עץ לבניית כלים שימושיים.
- מזון: "בזיעת אפיך תאכל לחם" – אש, תנור, חיטה, קמח, לחם.

(פרדקין, 2009)

על סמך הדברים שתוארו עד כה נראה כי שילוב מלאכות כפיים בבית הספר היסודי הוא אכן אפשרי. אמנם על מנת שיתקיים שילוב כזה דרושים כמה "מצרכים" חשובים:

ניתוח SWOT	
<p>הידע ואנשי מקצוע אשר מעוניינים לחלוק ידע קיימים בשפע, צריך רק למצוא אותם. שילוב המלאכות יתמוך בהווייתו של התלמיד לכן תהיה לכך השפעה גם בשיעורים האחרים.</p>	<p>חוזקה Strength :</p>
<p>דרוש צוות מיומן טכנית וחינוכית, דרושות תשתיות, דרושה מנהל/ת שתאמין בחשיבות הנושא. דרוש משוגע לדבר</p>	<p>חולשה Weakness</p>
<p>תכנית כזו מאפשרת את הרחבת העשייה למרחב הציבורי ושיתוף של אנשי הקהילה הבית ספרית והשכונתית. זו הזדמנות לרכישת ידע בלתי פורמלי המחזק את תחושת היכולת והמסוגלות של התלמידים.</p>	<p>הזדמנות Opportunity</p>
<p>יושקעו מאבים במשהו שיהיה אופנתי אך לא יוטמע כחלק אינטגרלי בתכנית הלימודים. יש חשש שימות כשיעזוב המשוגע לדבר.</p>	<p>איום Threat :</p>

במבט חיצוני נראה כי בעבודתי קיימים ארבעה נושאים אשר נשאלת השאלה מהו טיב הקשר ביניהם: מקצוע המלאכה ודמותו המשתנה לאורך ההיסטוריה, מקצוע המלאכה בגישת החינוך האנתרופוסופי, פרויקט בקורס לקיימות במהלך הלימודים והקשר בין מלאכות כפיים לחינוך לקיימות במערכת החינוך הממלכתית הרגילה. בעיני הקשר בין הפרקים השונים הוא המהותי והרלוונטי ביותר. בסקירת ההיסטורית והמחקר אחר מקצוע המלאכה התרשמתי מאוד מהוגי הדעות הרבים אשר ייחסו לו חשיבות, במישור ההתפתחותי הפיזי, הנפשי ורווחת הקיום האנושי (wellbeing), יש שאפילו נתנו לעבודת הכפיים ערך מיתי ורוחני. אולם, למרות תפיסות אלו חלה תפנית חדה בחשיבה החינוכית שעמדה מאחורי תכניות הלימודי במחצית השנייה של המאה העשרים ובוודאי במאה ה-21. תפנית זו באה לידי ביטוי בהידרדרות חמורה במעמדו של מקצוע המלאכה עד שלילתו והכנסת מקצוע ה"טכנולוגיה" (שכוונתו לטכנולוגיה הדיגיטאלית). כיום נדמה כי השאיפה אחר הממון והקפיטליזם הן המובילות גם בתחום החינוך. שאלה מרכזית שעולה מתוך תמונה זו היא לאיזה זה עולם אנו מחנכים את הדור הבא? כאן נכנס החינוך לקיימות. על פי תפיסות של קיימות עלינו ללמוד לחיות אלו עם אלו, ולא אלו על חשבון אלו, בהיבטים הסביבתיים, הכלכליים והחברתיים כאחד. עלינו לראות את תמונת השלם ולהתייחס לכל חלקיה וכל זאת בדרך של צניעות, הסתפקות במועט, יצרנות במקום צרכנות, מלאכות כפיים כמקור לסיפוק, כל אלה ממצבים את מלאכות הכפיים כמרכיב מעשי מרכזי ביצירת תרבות בת קיימא. יתרה מכך, די לדמיין אירוע מינורי של הפסקת חשמל כדי להבין עד כמה הילדים של היום ומבוגרי הדור הבא, חסרים מיומנויות בסיסיות לגמרי של התמודדות בסביבה נטולת טכנולוגיה. לילדים שהתנסו במלאכות כפיים, סיכויי הישרדות טובים יותר מאלה שבילו את כל חייהם רק מול מקלדת ומסכים, ולא זכו לפתח שום מיומנויות כפיים. גם תסריט אופטימי יותר לא מספר לנו מה צפוי בעתיד. בכל מקרה, עלינו להקנות לילדים את היכולת לעמוד בביטחון ולבחור את דרכם. ביטחון לעמוד בפני התמודדויות ולהיות אדם בוגר החופשי לבחור את דרכו הן אבני יסוד של החינוך ההומניסטי חינוך ולדורף שם את מקצוע המלאכה כמרכיב משמעותי בחיי בית הספר. בגישת חינוך זו מושם דגש רב על הווית האדם כשלם ולכן יש לחנך לא רק את הראש ואת מימד החשיבה אלא גם את הלב – הרגש והרצון – פעילות הגפיים. כסטודנטית בגישת חינוך זו ומחוויותי האישיות הן כילדה והן בקורס לחשיבה מקיימת שנערך במכללה גיבשתי הבנה שעבודת הכפיים היא אחד המחנכים הגדולים ביותר שיכולים להיות לאדם. עבודת הכפיים מפגישה כל אדם עם התמודדות שונה ומאלצת אותו להתמודד עם קושי ולהעריך את עצמו, את

חברו ואת בעל המקצוע. עבודת הכפיים מגדילה את האדם ויש אף שיגידו שהיכולת ליצור ולהרגיש תחושת מסוגלות כלפי הפעילות שלי בעולם זהו "מותר האדם מן הבהמה. אגדיל ואומר כי מלאכת הכפיים מאפשרת לחלום, להאמין ולהגשים ואלו הם היסודות אשר אני מעוניינת ללכת לאורם כמחנכת לעתיד.

ביבליוגרפיה

- אלוני, נ. (1997), "עלייתו ונפילתו של החינוך ההומניסטי: מהקלסי לפוסט-מודרני", אצל א. גור זאב (ע'), חינוך בעידן השיח הפוסט מודרניסטי, הוצאת-מגנס, עמ' 13-42
- גולדשמיט, ג. (2008), עולמה של הילדות: ילדות, חינוך וליווי הילד מנקודת המבט של חינוך ולדורף, הוצאת הרדוף
- גרדנר, ה. (1995), האמנות מראשיתה ועד ימינו, מודן, תל אביב
- דיואי, ג. (1960), הילד ותכנית הלימודים, תל אביב, אוצר המורה, עמ' 145-151
- הרפז, י. (2011) עתיד החינוך ההומניסטי,,הד החינוך, כרך פ"ה, גיליון 05, אפריל 2011
- טל, ט. מורג, א.גן, ד. אלכסנדר, א. (2009), חינוך סביבתי וחינוך לקיימות: עקרונות, רעיונות ודרכי הפעלה, המחלקה להוראת המדעים של הטכניון, החברה להגנת הטבע, משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה, ירושלים
- כרמי, ש. (1986), לימודי המלאכה והתפתחות התלמיד, אל"ף, תל-אביב
- לוי, א. זליקוביץ, ג. רוז, ר. (1992), המקצוע מלאכה: צמיחתו, והוראתו בבית הספר היסודי בישראל, משרד החינוך והתרבות המנהל הפדגוגי האגף לתכניות לימודים, ירושלים
- מורוס, ת. (1946), אוטופיה – תרגום מבואות והערות אפרים שמואלי, הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר, מרחביה
- פוקס, ש. (1998) הפסיכולוגיה של התנגדות לשינוי, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן
- פרקדין, ד. (2009), שלושה דורות ביזמות חברתית סביבתית בארץ ישראל, כמכללה, 21, עמ' 55-82
- רוסו, ז' ז'. (1762), הדפסה מחודשת (2009). אמיל או על החינוך. בתרגום ארזה טיר-אפלרויט, מאגנס דביר והמכון לתרגום ספרי מופת
- Anderson, L F, (1909), History of common school education, New York, H. Holt and company
- <https://archive.org/details/historyofcommons00andeuoft>
- Froebel, F (1903), The education of Man, New York, Applton D. and Comp, sect 15, p31-35

תמונות אלו מציגות כיצד נראתה הפינה לפני (תמונה 1) ואת תהליך פינוי האשפה שנעשה ביום הסדנא (תמונה 2)

בתמונות אלו מוצג תהליך העבודה בסדנא, הרכבת מסדי היד והרגליים של הספסל (תמונה 3) ולקראת סיום העבודה, הרכבות אחרונות של משענת הגב (תמונה 4).

